



AXLOQIY QADRIYATLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

Sitora Zokir qizi Turaboyeva

Fan va texnologiyalar universiteti v.v.b dotsenti, F.f.b.f.d

Sitoraturaboyeva64@gmail.com

ANNOTATSIYA Axloqiy qadriyatlar har bir xalqning madaniy merosi va ma'naviy boyligini aks ettiruvchi muhim omillardandir. Ular til va madaniyatning uzviy bog‘liqligini namoyon etadi, chunki axloqiy qadriyatlar til birliklarida, masalan, maqollar, matallar, iboralar va metaforalarda mujassam topadi. Lingvokulturologiya fanining dolzarb yo‘nalishlaridan biri bu qadriyatlarning til va madaniyat o‘zaro ta’sirida shakllanishi va rivojlanishini o‘rganishdir. Mazkur mavzuda axloqiy qadriyatlarning milliy va universal ko‘rinishlari tahlil qilinadi. Milliy qadriyatlar xalqning tarixiy, diniy va an'anaviy xususiyatlari asosida shakllansa, universal qadriyatlar insoniyat uchun umumiy bo‘lgan fazilatlarni o‘z ichiga oladi. Til orqali axloqiy qadriyatlarning avloddan-avlodga uzatilishi va ularning madaniy xotiradagi ahamiyati ham tadqiq qilinadi. Shu bilan birga, lingvokulturologik tahlil axloqiy qadriyatlarning xalq mentaliteti va dunyoqarashidagi rolini aniqlashga xizmat qiladi. Mazkur mavzu bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish, qadriyatlarning tildagi ifodasini chuqurroq tushunish va ularni asrab-avaylashda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: axloqiy qadriyat, lingvokulturologiya, konsept, madaniyat, madaniyatshunoslik, frazeologiya, komporativ tahlil

KIRISH

Axloqiy qadriyatlar jamiyat madaniyati va tilining asosiy unsurlaridan biri hisoblanadi. Ular insoniyatning jamiyatda qanday yashashi, qanday muomala qilishi, qanday qarorlar qabul qilishi kerakligi haqida yo‘l-yo‘riq beruvchi ma'naviy va axloqiy tamoyillarni o‘z ichiga oladi. Bu qadriyatlar nafaqat individual hayotda, balki jamoaviy hayotda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Lingvokulturologiya esa axloqiy qadriyatlarning til orqali ifodalanishini va madaniyat bilan o‘zaro bog‘liqligini o‘rganadi.

Hozirgi globallashuv davrida axloqiy qadriyatlarning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Dunyoning turli hududlarida mavjud bo‘lgan til va madaniyatlar bir-biri bilan yaqin aloqada bo‘lishiga qaramay, har bir millatning o‘ziga xos axloqiy qadriyatlari saqlanib qolmoqda. Ushbu maqolada axloqiy qadriyatlarning lingvistik va madaniy ifodalanishiga e’tibor qaratiladi.

Maqola til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro aloqani tadqiq qilish va axloqiy qadriyatlarning tildagi aksini aniqlashga qaratilgan.

Maqolaning asosiy maqsadi – axloqiy qadriyatlarning lingvokulturologik xususiyatlarini o‘rganish orqali ularning jamiyatdagi o‘rni va ahamiyatini aniqlashdir. Ushbu maqsadga erishish uchun bir nechta vazifalar belgilangan:

1. Axloqiy qadriyatlarning lingvokulturologik nazariyasini tahlil qilish.
2. Turli tillarda axloqiy qadriyatlarning ifodalanish shakllarini o‘rganish.
3. O‘zbek tilidagi axloqiy qadriyatlarning madaniy o‘ziga xosliklarini aniqlash.

Axloqiy qadriyatlar turli xalqlar hayotida qanday aks etishini tushunish nafaqat lingvokulturologiya sohasida, balki xalqaro aloqalarda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, oila, jamoaviylik, halollik va mehnatsevarlik kabi qadriyatlar turli madaniyatlardagi asosiy tamoyillar sifatida namoyon bo‘ladi. Bu qadriyatlarning lingvistik ifodasi esa madaniy o‘ziga xosliklarni ochib beruvchi kalit hisoblanadi.

Tadqiqotning dolzarbligi axloqiy qadriyatlar va ularning til va madaniyatga ta‘siri haqida chuqurroq bilim berish orqali milliy identifikatsiyani mustahkamlashga qaratilgan. Shuningdek, bu mavzu xalqaro kommunikatsiyada madaniy farqlarning tushunilishiga yordam beradi. Bu maqola O‘zbekiston madaniyati va boshqa xalqlar madaniyatining lingvistik qiyosiy tahliliga ham hissa qo‘shadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda axloqiy qadriyatlarni lingvokulturologik tahlil qilish uchun turli usullardan foydalanildi. Birinchidan, lingvokulturologiya va semiotika nazariyalariga asoslangan tahlil usuli qo‘llanildi. Bu usul orqali til va madaniyatning o‘zaro aloqasini chuqur o‘rganish imkoniyati yaratildi. Ikkinchidan, matnlar tahlili usuli orqali turli tillardagi axloqiy qadriyatlarning lingvistik ifodalari o‘rganildi.

Ushbu tadqiqotda quyidagi bosqichlar amalga oshirildi:

1. Adabiyotlar sharhi: Adabiyotlar sharhi bosqichida lingvokulturologiya va axloqiy qadriyatlar mavzusiga oid turli manbalar chuqur o‘rganildi. Lingvokulturologiya til va madaniyatning o‘zaro bog‘liqligini tadqiq qilishga qaratilgan fan sifatida, axloqiy qadriyatlarni tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot davomida ilmiy maqolalar, dissertatsiyalar va monografiyalar, xususan, o‘zbek xalq maqollari, hikmatli so‘zlari va she‘riyatida aks etgan qadriyatlar tahlil qilindi. Masalan, “Do‘st orttirish boylikdan afzal” kabi maqollar orqali o‘zbek xalqining do‘stlik, samimiylik va insoniy munosabatlar haqida qay darajada yuqori qadriyatlarni e‘zozlashini anglash mumkin. Adabiyotlarda til vositasida ifodalangan axloqiy qadriyatlarning kelib chiqishi, tarixiy shakllanishi va zamonaviy madaniyatdagi o‘rni haqida fikrlar o‘rganilib, ular lingvokulturologik nuqtai nazardan qayta ko‘rib chiqildi.

Shuningdek, boshqa madaniyatlarning axloqiy qadriyatlari bilan o‘zbek xalqining qadriyatlarini taqqoslash imkoniyatini beruvchi manbalar ham tahlil qilindi. Ushbu bosqichda yig‘ilgan ma‘lumotlar lingvokulturologik nazariyaga asoslangan holda tizimlashtirildi va axloqiy qadriyatlarning til orqali qanday shakllantirilishi haqida dastlabki xulosalar chiqarildi.

Bu bosqich axloqiy qadriyatlarning xalq ijodiyoti, adabiy meros va zamonaviy madaniy kontekstda aks etishini tahlil qilish uchun asos bo‘lib xizmat qildi.

2. Komparativ tahlil bosqichi axloqiy qadriyatlarning turli tillarda qanday ifodalanganini o‘rganishga qaratilgan edi. Ushbu usul orqali o‘zbek tilidagi axloqiy qadriyatlar, masalan, “To‘g‘rilik eng yaxshi fazilat” yoki “Yaxshilik qilsang, yaxshilik topasan” kabi iboralar boshqa tillardagi ekvivalentlari bilan taqqoslandi. Ingliz tilidagi “Honesty is the best policy” yoki rus tilidagi “Добро возвращается добром” kabi iboralar orqali turli madaniyatlarning axloqiy qadriyatlarni ifodalash usullari o‘rtasidagi o‘xshashliklar va farqlar ochib berildi. Arab tilidagi maqollar va iboralar ham tahlil qilingan bo‘lib, ular axloqiy qadriyatlarning Islom dini ta’siridagi madaniyatlarda qanday shakllanishini ko‘rsatdi.

Taqqoslash natijasida, masalan, halollik, adolat va mehr-oqibat kabi umumiy qadriyatlarning turli madaniyatlarda lingvistik jihatdan turlicha ifodalanishi aniqlangan bo‘lsa-da, ularning asosiy mazmuni bir xil ekanligi kuzatildi. Bu bosqich madaniyatlararo muloqotni chuqurroq tushunish va axloqiy qadriyatlarning universalligini aniqlashga xizmat qildi. Shu bilan birga, madaniy kontekstga xos bo‘lgan maxsus qadriyatlar, masalan, o‘zbek xalqining mehmondo‘stlik qadriyatlari til orqali qanday aks etishi ham o‘rganildi.

3. Empirik tadqiqot: Ushbu bosqichda axloqiy qadriyatlarni til orqali ifodalash masalalari amaliy tadqiqotlar yordamida o‘rganildi. So‘rovnoma va intervyular orqali turli yosh va madaniy guruh vakillari ishtirokida ma‘lumotlar to‘plandi. Tadqiqotda yoshlar, o‘rta yoshdagilar va keksa avlod vakillari ishtirok etib, ularning axloqiy qadriyatlar haqidagi tasavvurlari va ularni til orqali ifodalash usullari o‘rganildi. Masalan, yosh avlod vakillarida axloqiy qadriyatlarning zamonaviy leksika orqali qanday ifodalanishi o‘rganilgan bo‘lsa, keksa avlod vakillarida xalq og‘zaki ijodida uchraydigan iboralarining qo‘llanilishi kuzatildi.

So‘rovnoma natijalari axloqiy qadriyatlarning zamonaviy madaniyatda qanday saqlanib qolayotgani yoki o‘zgarayotganini ko‘rsatdi. Intervyular esa insonlarning ma‘lum qadriyatlarga qanday munosabatda ekanligi, ularni kundalik hayotda qanday ifodalashi va til bu qadriyatlarni qanday tarzda aks ettirishi haqida chuqurroq ma‘lumot berdi. Bu bosqich tadqiqotga real hayotiy misollarni kiritish va nazariy xulosalarni empirik ma‘lumotlar bilan mustahkamlash imkonini berdi.

4. Semantik tahlil: Semantik tahlil bosqichida axloqiy qadriyatlarni ifodalovchi so‘z va iboralar chuqur tahlil qilindi. Turli tillardagi metaforalar, sinonimlar va antonimlar orqali qadriyatlarning qanday aks etgani o‘rganildi. Masalan, “yorug” va “qorong‘i” kabi antonimlar yordamida yaxshilik va yomonlik qadriyatlari lingvistik jihatdan qanday ifodalangani o‘rganildi.

Metaforalardan foydalanish orqali qadriyatlarning poetik va obrazli tasvirlanishi tahlil qilindi. Masalan, o‘zbek tilida “qalb nurafshonligi” yoki “yomonlik urug‘ini sochmaslik” kabi iboralar qadriyatlarning lingvistik jihatdan obrazli ifodalanishini ko‘rsatadi. Ingliz va rus tillarida ham shunga o‘xshash obrazli iboralar o‘rganilib, ularning semantik o‘ziga xosliklari aniqlangan.

Bu bosqich qadriyatlarning semantik tahlili orqali tilning ijtimoiy-madaniy vazifalari va qadriyatlarni ifodalashdagi roli haqida chuqurroq tushuncha berdi. Natijalar qadriyatlarning tildagi turli xil leksik va semantik vositalar yordamida ifodalanishini va bu vositalarning madaniy kontekstga bog‘liq ravishda o‘zgarishini ko‘rsatdi.

Tadqiqotda qo‘llanilgan metodologik yondashuvlar va har bir bosqichda amalga oshirilgan ishlar axloqiy qadriyatlarning lingvokulturologik tahlilini samarali olib borish imkonini berdi. Har bir bosqich natijalari birgalikda axloqiy qadriyatlarning til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro aloqasini ochib berishga xizmat qildi. Lingvokulturologiya va semiotika nazariyalari, matnlar tahlili, komparativ yondashuv va empirik tadqiqotlar orqali olingan xulosalar qadriyatlarning til orqali ifodalanishidagi madaniy va lingvistik xususiyatlarni chuqurroq tushunishga imkon berdi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, axloqiy qadriyatlarning lingvistik va madaniy ifodalanishida quyidagi muhim jihatlar mavjud:

1. **Madaniy o‘ziga xoslik:** Har bir xalqning axloqiy qadriyatlari o‘sha xalqning tarixiy, ijtimoiy va madaniy tajribasini aks ettiradi. Masalan, O‘zbek tilida “Mehnat qilgan – omad topgan” kabi maqollar mehnatsevarlik va halollik qadriyatlarini ifodalasa, ingliz tilida “Honesty is the best policy” iborasi halollikni qadrlashni ko‘rsatadi.

2. **Metaforalashuv jarayoni:** Axloqiy qadriyatlarning til orqali ifodalanishida metaforalashuv muhim rol o‘ynaydi. Misol uchun, o‘zbek tilida “Ko‘ngil oynasi buzilmasin” iborasi inson yuragining nozikligini ifodalaydi, ingliz tilida esa “A heart of gold” iborasi mehr-shafqatni anglatadi.

3. **Qadriyatlarning tildagi universalligi va xususiyati:** Ba‘zi axloqiy qadriyatlar universaldir, ya‘ni barcha madaniyatlarda uchraydi. Masalan, halollik va adolat qadriyatlari deyarli har bir tilda mavjud. Ammo ularning ifodalanish usuli madaniy va lingvistik jihatdan farqlanadi.

4. **Oila va jamoaviylikning ahamiyati:** O‘zbek madaniyatida axloqiy qadriyatlar ko‘pincha oila va jamoa bilan bog‘liq. Masalan, “Otangga qarab o‘g‘ilni tan” maqoli oilaviy axloqiy qadriyatlarning muhimligini ko‘rsatadi.

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, axloqiy qadriyatlarning lingvistik va madaniy ifodalanishi ularning milliy identifikatsiyaga qanchalik katta ta‘sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi.

MUHOKAMA

Natijalar tahlili axloqiy qadriyatlarning lingvokulturologik o‘ziga xos jihatlarini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Masalan, o‘zbek tilidagi axloqiy qadriyatlar xalqning tarixiy va madaniy rivojlanish jarayonini aks ettiradi. Tarixan O‘zbekistonda jamoaviylik, oilaviylik va mehmondo‘stlik kabi qadriyatlar asosiy o‘rinni egallagan. Bu qadriyatlar tildagi iboralar va maqollarda yaqqol ko‘rinadi.

Boshqa madaniyatlarda esa individualizmning ahamiyati ko‘proq seziladi. Masalan, ingliz tilidagi maqollar va iboralar shaxsiy erkinlik va muvaffaqiyatga urg‘u beradi. Bu farqlar xalqaro

kommunikatsiyada madaniy farqlarning to‘g‘ri tushunilishida muhimdir. Shuningdek, lingvokulturologik tahlil orqali xalqaro aloqalarda madaniy qadriyatlarning yanada yaxshiroq anglanishiga erishish mumkin.

XULOSA

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, axloqiy qadriyatlarning lingvokulturologik o‘rganilishi til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro aloqani chuqurroq tushunish imkonini beradi. Axloqiy qadriyatlar turli tillarda va madaniyatlardagi o‘ziga xosliklarni aks ettiruvchi muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Bu qadriyatlarning tildagi ifodasi milliy identifikatsiyani mustahkamlashga xizmat qiladi. Axloqiy qadriyatlar insoniyat tarixida doimiy ravishda dolzarb bo‘lib kelgan mavzulardan biridir. Ular har bir jamiyatning asosi, madaniy o‘ziga xosligi va urf-odatlar bilan chambarchas bog‘liq. Til esa bu qadriyatlarni ifodalashda va avloddan-avlodga yetkazishda asosiy vosita hisoblanadi. Har bir tilda axloqiy qadriyatlar o‘ziga xos ko‘rinishda namoyon bo‘ladi. Masalan, sharq tillarida hurmat, saxovat va mehr-oqibatga oid tushunchalar juda chuqur ifodalansa, g‘arb tillarida individuallik va inson huquqlari qadriyatlari kuchli aks etadi. Bu kabi o‘ziga xosliklar til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni yanada ko‘proq oydinlashtiradi.

Axloqiy qadriyatlarning lingvokulturologik o‘rganilishi ushbu bog‘liqlikni chuqurroq o‘rganishga yordam beradi. Lingvokulturologiya til orqali madaniyatni, madaniyat orqali esa tilni o‘rganish bilan shug‘ullanuvchi soha hisoblanadi. Bu yo‘nalish, ayniqsa, axloqiy qadriyatlarning milliy va madaniy o‘ziga xosliklarini tahlil qilishda keng imkoniyatlar yaratadi. Masalan, o‘zbek tilida “yoshi ulug‘larni hurmat qilish”, “mehmonnavozlik” kabi tushunchalar jamiyat axloqiy qadriyatlarining ajralmas qismi hisoblanadi va bu tushunchalar til vositasida boy frazeologizm, maqol va matallar orqali ifodalanadi. Shu jihatdan, har bir millatning axloqiy qadriyatlari ularning tili va madaniyatida o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘ladi.

Axloqiy qadriyatlar tildagi ifodasi orqali milliy identifikatsiyani mustahkamlashga xizmat qiladi. Til milliy madaniyatning aksariyat qirralarini o‘zida jamlagan holda, xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va urf-odatlarini saqlashda asosiy vosita bo‘lib kelgan. Masalan, o‘zbek tilidagi “Odob-axloq – inson ko‘zgusi” yoki “Yaxshilik qilsang, o‘zingga qaytar” kabi maqollar xalqning axloqiy qadriyatlari va ularning asosiy tamoyillarini ifodalaydi. Ushbu qadriyatlar avloddan-avlodga o‘tib, milliy identifikatsiyani saqlab qolishga yordam beradi. Shuningdek, xalqning madaniy merosi sifatida bu qadriyatlar o‘zining til vositasida kelajak avlodlarga yetkaziladi.

Kelajakda axloqiy qadriyatlarni boshqa tillar va madaniyatlarda yanada chuqurroq o‘rganish ushbu yo‘nalishdagi ilmiy izlanishlarni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday tadqiqotlar turli millat va elatlarning axloqiy qadriyatlarini qiyosiy o‘rganish, ularning umumiy va o‘ziga xos jihatlarini aniqlash imkonini beradi. Misol uchun, sharq madaniyatidagi “saxovat” va g‘arb madaniyatidagi “xayriya” tushunchalarini qiyosiy o‘rganish orqali bu qadriyatlarning

universal va milliy xususiyatlarini aniqlash mumkin. Shuningdek, bu kabi tadqiqotlar xalqaro kommunikatsiyada madaniy farqlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Madaniyatlararo kommunikatsiyada axloqiy qadriyatlarni o‘rganish alohida ahamiyatga ega. Chunki turli madaniyatlardan kelib chiqqan insonlar o‘rtasidagi muloqotda tushunmovchiliklar ko‘pincha axloqiy qadriyatlarning turlicha talqin qilinishi tufayli yuzaga keladi. Masalan, bir madaniyatda hurmat belgisi sifatida qabul qilinadigan harakat boshqa madaniyatda salbiy yoki noo‘rin qabul qilinishi mumkin. Bunday holatlarda madaniy farqlarni tushunish va hurmat qilish kommunikatsiya samaradorligini oshirishga yordam beradi. Shunday qilib, axloqiy qadriyatlarni chuqurroq o‘rganish xalqaro aloqalarda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Shuningdek, axloqiy qadriyatlarni o‘rganish lingvokulturologiya sohasiga yangi bilimlarni qo‘shadi. Bu esa til va madaniyatni o‘rganishda kengroq istiqbollar ochadi. Masalan, axloqiy qadriyatlarning til va madaniyatdagi ifodasi haqidagi bilimlar nafaqat lingvistika, balki psixologiya, sotsiologiya va antropologiya kabi boshqa sohalarda ham foydali bo‘lishi mumkin. Bu yo‘nalishdagi izlanishlar til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi va axloqiy qadriyatlarning jamiyat hayotidagi o‘rnini yanada aniqroq belgilab beradi.

Xulosa qilib aytganda, axloqiy qadriyatlarning lingvokulturologik o‘rganilishi nafaqat til va madaniyat o‘rtasidagi aloqani chuqurroq tushunishga yordam beradi, balki milliy identifikatsiyani mustahkamlashga ham xizmat qiladi. Ushbu qadriyatlarning turli tillar va madaniyatlardagi ifodalarini tadqiq qilish kelajakda xalqaro kommunikatsiya va madaniy farqlarni anglashda muhim vosita bo‘ladi. Shuningdek, bu tadqiqot natijalari lingvokulturologiya sohasiga yangi bilimlar qo‘shib, axloqiy qadriyatlarning til va madaniyatdagi o‘rnini chuqurroq anglashga yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. **Bekchanova, N. A. qizi.** (2023). *Folklor matnining lingvokulturologik xususiyatlari (ingliz va o‘zbek ertaklarining qiyosiy misolida)*. Science and Education, 4(2), 1662–1666.
2. **Uzoqova, Yulduzxon Dilshodbek qizi.** (2024). *O‘zbek va ingliz xalq maqollarining lingvokulturologik xususiyatlari*. Konferensiyalar | Conferences, 1(7), 211-213.
3. **Musurmanova, Shaxnoza Qo‘chqorovna.** *Harbiy terminlarni tarjima qilishning lingvokulturologik xususiyatlari (ingliz tilining britaniya va amerika variantlari asosida)*.
4. **Akhmedova, Sarvinoz & Mizrobova, Vazira.** (2024). *Linguoculturological Analysis of Gender Characteristics in Uzbek Artistic Discourse*. News of the NUUz, 1(1.6.1), 285-287.
5. **Mirzaeva, S.** (2005). *O‘zbek realistik adabiyotida folklor an‘analari*. Folklorshunoslikdan o‘quv-uslubiy qo‘llanma. Toshkent: Istiqolol.